

Inspiratiebron voor tuin- en landschapsinrichters

delta

4410

> Ronald Rietveld wil aandacht voor bunkers > Vrijwilligers herstellen landweer > Groen dijkontwerp van Robbert de Koning > OKRA maakt NHW beleefbaar > Linies van de toekomst

Verdedigingslinies

Fort Vuren

Stap in jouw toekomst!

Hogeschool Van Hall Larenstein heeft een brede expertise in de architectuur van de buitenruimte. Binnen de opleidingen Tuin- en landschapsinrichting, Land en watermanagement en Bos en natuurbeheer zijn verschillende majors te volgen. Deze zijn in voltijd te volgen en in **deeltijd**.

Heeft u een hbo opleiding en bent u klaar voor een nieuwe stap in uw carrière? Dan zijn de cursussen en maatwerk-trainingen van Training & Consultancy iets voor u.

Denk hierbij aan:

- Adviseur Openbaar Groen
- Opleiding Landelijk Vastgoed
- Grondwaterhydrologie en bronbemaling
- Master Project- en procesmanagement (op het gebied van land en water in deeltijd)

Kijkt u voor meer informatie over de master, één van de majors of de cursussen op www.vanhall-larenstein.nl.

www.vanhall-larenstein.nl

Hogeschool

**VAN HALL
LARENSTEIN**

ONDERDEEL VAN WAGENINGEN UR

Juli 2010

- 9 De tuin van...
- 13 Column: Oude landschapselementen als moderne verdedigingslinie
- 17 Stoelen en paaltjes in een ruige grasweide
- 18 Verdedigingslijnes van de toekomst
- 20 Van school naar kenniscentrum
- 22 Studentenprojecten Minoren

We zijn altijd op zoek naar nieuwe redactieleden. Ervaring is niet vereist, enthousiasme voor ons vakgebied natuurlijk wel. Voor vragen kun je terecht op: hoofdredactie.delta@wur.nl

Wat ons dierbaar is, beschermen we tegen het kwaad. Zo beschermen we onze huid tegen de zon, ons nachtrust tegen de muggen en ons huis tegen inbrekers. We werpen barrières op in de vorm van zonnebrand, horren voor de ramen en geavanceerde alarmsystemen. Maar hoe verdedigen we ons land en hoe ziet de vijand er uit?

Vroeger dreigde er gevaar vanuit Frankrijk, Duitsland en Rusland en wierp Nederland verdedigingslijnes op om de vijand buiten te houden. Deze lijnes met hun inundatievelden, dijken, sluizen en forten liggen als historische relictten in ons landschap. Vandaag de dag moeten deze relictten weer worden beschermd tegen de tand des tijds en de waan van de dag. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is daarom uitgeroepen tot rijksmonument.

In ons vakgebied zijn veel mensen bezig met de plannen rond de verdedigingslijnes. In deze Delta kun je lezen dat de lijnes niet alleen cultuurhistorisch interessant zijn, maar ook een belangrijke ecologische en recreatieve waarde hebben. Iedere linie en ieder relict vertelt zijn eigen verhaal en de plannen van de ontwerpers helpen mee het verhaal te vertellen.

De blik naar de toekomst werpt de vraag op: hoe ziet de vijand er straks uit en hoe kunnen we ons hiertegen wapenen? Door klimaatverandering lijkt het gevaar te schuilen in het opkomende water. Met klimaatbuffers proberen we ons land te beschermen tegen deze vijand. Ook deze toekomstige verdedigingslijnes komen in deze Delta aan bod.

Hans Jacobse en Loes Leentjes
hoofdredactie.delta@wur.nl

4 Versteende ridders in zicht!

6 Vrijwilligers herstellen verdedigingswerk

10 Groen dijkontwerp bij Fort Steurgat

14 Coupures maken cultuurhistorie zichtbaar

Colofon

Promotieblad voor de Tuin- en Landschapsingenieur, een gezamenlijke uitgave van de Alumnivereniging VVA Larenstein en de opleiding Tuin- en Landschapsinrichting van Hogeschool Van Hall Larenstein te Velp

Redactieadres
 VVA Larenstein, t.a.v. redactie Delta
 Postbus 350, 6880 AJ Velp
 tel. 026 369 57 25
 e-mail: info@vva-larenstein.nl

Advertenties
 Albert Bos
 VVA-bureau, postbus 350, 6880 AJ Velp
 tel. 026 369 58 64
info@vva-larenstein.nl

Redactie
 Hans Jacobse en Loes Leentjes (hoofdredactie), Pim de Bokx, Jiska Brouwer, Remco van Eijndhoven, Leonie Heutinck, Sjanet Niemantsverdriet, Lilian van Oosterhoudt, Niels Peters, Marloes

Pikkemaat, Liesbeth van Rijnsbergen, Eline van Straaten, Tamara van Tricht

Eindredactie
 Ria Dubbeldam en Annemiek Simons, Grafisch Atelier Wageningen, ria@gaw.nl

Aan dit nummer werkten mee
 Jan Piet de Boer, Hans van Haeren, Robbert de Koning, Gert-Jan Lith, Annemiek van Loon, Esther Moors, Wouter Schik, Derk Jan Stobbelaar, Ronald Rietveld, Wim Timmermans, Wim Voogt

Grafische vormgeving
 Michel Backus en Harry Harsema (Grafisch Atelier Wageningen)

Foto omslag
 Hans Dijkstra/ bvBeeld

Drukwerk
 Kerckebosch Grafische Communicatie, Zeist. Delta wordt gedrukt op chloorvrij papier

Oplage
 2500 exemplaren

Delta 44, juli 2010
 ISSN 1386-5560

Ontwerper Ronald Rietveld groeide op in Gorinchem, één van de vestingsteden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. En daar ontstond zijn passie voor het rivierenlandschap met zijn forten en bunkers. Hij begon hij een onderzoek naar de ruim 700 betonwerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit onderzoek resulteerde in een boek: *Versteende Ridders*.

Een houten steiger loopt straks dwars door een doorgezaagde bunker. Een watervlak maakt de inundatieplas in tijden van oorlog zichtbaar.

Versteende ridders in zicht!

‘In tegenstelling tot de 46 forten die de linie telt, is er voor de 700 bunkers eigenlijk heel weinig aandacht. Niemand had erover nagedacht. De forten spreken bij veel mensen tot de verbeelding, maar de grijze grauwe bunkers spreken weinig mensen aan’, vertelt Ronald Rietveld op zijn kantoor in Amsterdam. Hij begon aan de inventarisatie van de 700 betonwerken uit pure interesse. En vanwege het feit dat ze anders zouden verdwijnen omdat bijna niemand hun betekenis begrijpt. Militair historicus Douwe Koen bracht de nog bestaande betonwerken en hun betekenis in het militaire systeem – en daarmee de cultuurhistorie – in kaart. Rietveld onderzocht

wat hun toekomstige betekenis kan zijn. ‘De vraag daarbij is’, zegt Rietveld, ‘hoe je de betonwerken moet benaderen.’ Rietveld heeft dat uiteindelijk als volgt gedaan: ‘Je moet ze in clusters bij elkaar laten zien. De plek kun je verbijzonderen door landschap en beeldende kunst te combineren. Je moet ze zichtbaar maken voor een groot publiek. Vaak wordt er nagedacht over bepaalde punten – zoals de forten – maar in dit geval moet er vooral over de vlakken, de inundatiegebieden, nagedacht worden.’

Visie

Rietveld hoopt op een veel intensiever creatief gebruik van de Nieuwe Hollandse

Waterlinie. ‘We moeten daar met zijn allen aan werken’, zegt hij. Eigenlijk is de Nieuwe Hollandse Waterlinie een landschapspark van 80 kilometer lengte met natuur, gebouwde werken en veel afwisseling in het landschap. Dat krijg je cadeau! Dit is hét Nationale Park van de eenentwintigste eeuw. Het heeft deze titel nog niet, maar kan het zeker krijgen.’ Rietveld wil de linie op grote schaal toegankelijk en beleefbaar maken. ‘De Waterlinie moet vooral de betekenis terug krijgen die hij vroeger had; de vorm en het beeld zijn secundair. Het beeld communiceert de functie. De Waterlinie is een stelsel van forten, inundatievelden en bunkers en alleen door de samenhang kon

de linie functioneren als verdedigingswerk. Uitzonderingen in die linie moet je expliciet maken. In een object moet je kunnen zien wat zijn functie is in de gehele Waterlinie. Maar hoe kun je deze vaak verscholen plekken ontsluiten en hoe vertaal je hun functie naar beeldtaal?’

Als vervolg op het onderzoek en het boek is Rietveld nu twee concrete projecten aan het vormgeven: de Diefdijklinie en Fort Werk aan het Spoel in opdracht van de gemeente Culemborg. Rietveld werkt voor deze en andere projecten samen met beeldend kunstenaar Erik de Lyon van Atelier de Lyon.

Diefdijklinie

Voor Dienst Landelijk Gebied werkt Rietveld aan een bunker van de Diefdijklinie in de buurt van de A2 bij Culemborg. Hij licht zijn plan aan de hand van computerbeelden toe. ‘De bunker wordt deze zomer doorgezaagd zodat vanaf de buitenkant te zien is, hoe het er van binnen uitziet. Een houten steiger loopt er dwars doorheen en een ondiep watervlak maakt de vroegere inundatieplas in tijden van oorlog zichtbaar. Wandelaars kunnen over de steiger door de bunker heenlopen en over het inundatieveld naar het aangrenzende natuurgebied. Aan de andere kant van de route over de steiger, staat een bunker in het land op heipalen.’ Door de daling van de bodem in Nederland

Bunker aan de Diefdijk wordt doorgezaagd zodat aan de buitenkant te zien is, hoe het er van binnen uitziet.

zijn de oude heipalen zichtbaar geworden en mensen kunnen hier dus goed zien wat het effect van bodemdaling is. ‘Er is voor deze bunkers gekozen vanwege de ligging naast de A2: er komen duizenden automobilisten per dag langs. Ze worden nieuwsgierig en zo zien ze waar hun belastinggeld aan wordt besteed.’

Fort Werk aan ‘t Spoel

Aan de Lekdijk tussen fort Everdingen en Culemborg ligt het vervallen fort Werk aan het Spoel. Dit fort diende ter verdediging van de voormalige inundatiesluis: water uit de Lek werd in oorlogstijd in de polder bij Culemborg gelaten. Nu wil de gemeente er een publieke attractie van maken. Het fort ligt zowel binnendijs als buitendijs; de dijk loopt dwars door het fort, dat maakt het uniek. ‘Voor het ontwerp is gekeken naar de geschiedenis van de Waterlinie toen deze nog in functie was en het naoorlogse gebruik door eerst de Genie en later de Explosieven Opruimingsdienst. De geschiedenis is dus gelaagd en de kunst is om interessante elementen omhoog te halen.’

Was het fort eerst nog een grote groene oase met veel oude populieren op de verdedigingswallen; nu wordt het een nieuw grassculptuur die alle nieuwe en historische elementen met elkaar verbindt, waaronder het amfiteater, de horeca, de bunkers en de bomvrije gebouwen. Rietveld: ‘Het amfiteater is nieuw: in een bestaande kuil hebben we grote grastrappen gemaakt met steile taluds. Binnen de verdedigingswallen komt er een strak gazon en buiten de wallen is het ruig met beplanting.’ Rietveld vervolgt: ‘De fortwachterswoning blijft bestaan, daar komt de fortbeheerder te wonen. Er komt een nieuwe horecavoorziening die geëxploiteerd gaat worden door de uitbaters van de Veldkeuken, een biologische keuken en bakkerij.’ De architectuur van dit gebouw van MONK architecten is hedendaags, maar refereert wel aan de typische houten huizen in de Waterlinie. De vervallen genieloods wordt op een andere plek op het fortterrein teruggebouwd, geschikt voor allerlei workshops. Ook komt er een kunstenaar op het fort met een atelier, wat het fort levendig maakt. ‘Dit wordt een superplek aan de Waterlinie-route’, zegt Rietveld. ‘Een fort voor iedereen toegankelijk, waar de historie van de Waterlinie te beleven is.’

Liesbeth van Rijnsbergen en Tamara van Tricht

Ronald Rietveld studeert in 1998 af in de richting ontwerp. In 2003 studeert hij cum laude af aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam, in de richting landschapsarchitectuur. Met het afstudeerplan Deltawerken 2.0 wint hij in 2004 de Archiprix (derde prijs). Na het winnen van de Prix de Rome Architectuur (eerste prijs) in 2006 richt hij samen met zijn broer Erik zijn eigen ontwerp- en onderzoeksbureau Rietveld Landscape op. Hiernaast geeft Ronald Rietveld regelmatig voordrachten bij symposia en conferenties en is hij docent aan de Design Academy in Eindhoven.

Het boek **Versteende Ridders – De Nieuwe Hollandse Waterlinie** is een uitgave van Uitgeverij Blauwdruk in samenwerking met B+B, Douwe Koen, Ronald Rietveld en Frederica Rijkenberg.

Te verkrijgen via: www.blauwdruk.nl, prijs: € 29,90.

Een met meidoorn of sleedoorn begroeide aarden wal, met daarnaast een sloot. Zo ziet een landweer eruit, bedoeld om vijanden te weren. Een verdedigingswerk dus, waarbij de aanwezige eiken horizontaal geleid werden, zodat een ondoordringbaar vlechtwerk ontstond. Een groep vrijwilligers brengt onder begeleiding van Landschapsbeheer Drenthe en Friesland een landweer in Elsloo terug in zijn oorspronkelijke staat.

Vrijwilligers herstellen verdedigingswerk

Jan Piet de Boer studeert in 1997 af aan Hogeschool Larenstein, in de afstudeerrichting beheer. Na zijn studie gaat hij een jaar op reis om vervolgens in dienst te gaan bij Hollandschap Adviesburo voor Stads- en Landschapsinrichting, waar hij onder meer gedetacheerd aan de slag gaat voor de Gemeente Heemskerk. Sinds 1999 werkt hij als coördinator vrijwilligerswerk bij Landschapsbeheer Friesland en sinds 2004 is hij projectleider burgerparticipatie bij dezelfde organisatie.

Een zonnige zaterdagmiddag. Jan Piet de Boer van Landschapsbeheer Friesland en een enthousiaste groep vrijwilligers houden pauze. Er is soep en vrijwilliger Hans Salverda, amateurhistoricus, vertelt over de geschiedenis van de landweer. 'De landweer bestond voornamelijk uit stekelige beplanting met soorten als meidoorn en sleedoorn. Om 'gewenste gasten' toegang te geven, bevonden zich in de landweer doorgangen, vaak afgesloten met slagbo-

men. Vaak verwarren mensen landweren met houtwallen, maar ze hebben dus een heel andere functie', vertelt Salverda. Hij vervolgt: 'De eerste landweren doken naar schatting rond 1260 voor het eerst op in Oost-Duitsland. Maar wanneer precies en door wie aangelegd, is tot op heden nog niet bekend. Via opgravingen en historische kaarten is het wel mogelijk om een indicatie te geven.'

De vrijwilligers zagen bomen om, sjouwen met takken en graven een sloot. Jong en oud werken samen in een gemoedelijke sfeer.

Bewonersinitiatief

De landweer in Elsloo is naar schatting zo'n 550 jaar oud, ligt op de provinciegrens van Drenthe en Friesland en is enkele kilometers lang. De veronderstelling is dat de landweer door de Stellingwerpers (het Zuidoostelijk deel van Friesland) en Friezen is aangelegd. Het doel: de bisschop van Utrecht tegenhouden die op dat moment al Drenthe en Overijssel bezat. Later hebben ook de Spanjaarden en troepen uit het

Duitse Münster voor de landweer gestaan. Andere landweren zijn met name in het noorden en oosten van Nederland gesitueerd. De landweren in Bakkeveen en Blesdijke liggen in de buurt van de Landweer Elsloo en behoren wellicht tot hetzelfde systeem. Niet alle landweren zijn intact gebleven, zo is de landweer in Wittelte verdwenen.

Met het functieverlies van de landweer – verdedigen van grondgebied was niet langer noodzakelijk doordat de vijand zich terugtrok – raakte de landweer in verval of werd de landweer verwijderd. Bewoner in Elsloo Hendrik Betten opperde de landweer te herstellen. Met hulp van de lokale omroep – waar hijzelf verslaggever is – bracht hij de landweer opnieuw onder de aandacht, door onder meer lezingen en vrijwilligersdagen te organiseren. Een groep enthousiaste vrijwilligers sloot zich bij hem aan. Voor ondersteuning in materiaal, kennis en publiciteit is Landschapsbeheer Friesland ingeschakeld. Jan Piet de Boer, projectleider bij Landschapsbeheer Friesland en zijn collega Pieter Posthumus van Landschapsbeheer Drenthe coördineren het project.

Landschapsbeheer

De Boer vertelt vol enthousiasme over zijn vak. Vooral de ontstaanswijze van landschap en de rol van de mens daarin spreekt hem erg aan. In veel projecten, waaronder de landweer, komen deze facetten terug. Daarnaast is De Boer iemand van de praktijk. 'Ik vind het altijd leuk om een kijkje te nemen bij de vrijwilligers in het veld, hierdoor houd ik meer feeling met de praktijk.' Zo'n vrijwilligersdag geeft hem dan ook echt voldoening.

En die vrijwilligers zijn erg belangrijk, want Landschapsbeheer Friesland is voor een groot deel afhankelijk van ze. Zij zijn voor Landschapsbeheer niet alleen de ogen en oren in het veld, maar ze zorgen ook voor het kleinschalige beheerswerk dat nodig is om waardevolle landschapselementen als de Landweer voor aftakeling te behoeden. Landschapsbeheer ondersteunt de vrijwil-

ligers met kennis en gereedschap en helpt bij het vinden van subsidies bij het verder vormgeven van dergelijke kleinschalige projecten.'

Een knelpunt bij het behoud van dit soort lijnvormige elementen is de continuïteit. Op dit moment zijn de initiatiefnemers afhankelijk van de goodwill van de agrariër die de landweer in eigendom heeft. Een logische eigenaar van de landweer zou Staatsbosbeheer zijn die het naastgelegen bos ook bezit. De Boer: 'Dan is de continuïteit misschien wel goed gewaarborgd, maar Landschapsbeheer Friesland kiest niet voor deze insteek. Als de landweer eigendom blijft van de huidige eigenaar kan hij eventueel tegen een beheersvergoeding de landweer onderhouden in de toekomst. Op die wijze kan het onderhoud van de landweer bijdrage aan het inkomen van de agrariër, een ideale situatie.'

Aan het werk

De vrijwilligers zijn ondertussen enthousiast aan de slag. Ze zagen bomen om, sjouwen met takken en graven een sloot. Jong en oud werken samen in een gemoedelijke sfeer. Een vrijwilliger maakt terloops de opmerking: 'Ik ben net 72 geworden, maar om je jong te voelen moet je gewoon lekker door blijven werken.' Een groep jongeren slepen met takkenbossen. 'Het is erg leuk!', vinden ze. Het zijn jongens en meiden die een maatschappelijke stage volgen. Waarom ze voor dit project hebben gekozen? 'Hier ben je lekker buiten aan het werk, dat is veel beter dan de hele dag achter de computer zitten.' Ondertussen is er veel werk verricht. Er zijn ongeveer honderd bomen verwijderd en de sloot is uitgediept. Het is de bedoe-

De landweer in Elsloo is naar schatting 550 jaar oud, ligt op de provinciegrens van Drenthe en Friesland en is enkele kilometers lang.

ling dat er binnenkort met de aanplant van de meidoorns en de andere beplanting begonnen wordt. Hans Salverda heeft kaartmateriaal waarop te zien is waar diverse landweren hebben gelegen. Hij vertelt: 'En dan was er de "kiekeboom", een boom waarmee mensen het gehele terrein konden overzien. Wanneer er ineens een gat in de heg zat, wist de "bewaker" dat er illegalen, indringers en rondtrekkende plundersaars in het gebied waren. Ze bleven vervolgens bij het gat wachten, totdat de illegalen uit het gebied terug kwamen, waarna ze vervolgens in de pan werden gehakt.' Salverda wordt onderbroken: 'Hé Salverda, tot hoever moeten we graven?', vraagt een vrijwilliger. 'Tot aan Oldeberkoop', roept Salverda gekscherend terug. Hij vervolgt: 'Voordat we begonnen, is er eerst grondig onderzoek verricht naar de cultuurhistorische achtergronden, zoals het bodemprofiel. Een vrijwilliger die bodemkundige is, heeft diverse grondboringen gedaan om te achterhalen waar de oorspronkelijke sloot gelopen heeft.' Salverda heeft land-

schapskunde gestudeerd in Arnhem: 'Ik werd destijds voor gek verklaard: dat is zo'n zweverig vak, daar vind je nooit werk in, was een veelgemaakte opmerking.' Maar Salverda is nog steeds blij met zijn keuze en ook bij dit project komt zijn kennis goed van pas.

Maatschappelijk

De Boer vertelt dat hij er alles aan gedaan heeft om de zogenaamde groene maatschappelijke stages binnen het aanbod te krijgen. 'In het begin was natuur en landschap nauwelijks in beeld bij de maatschappelijke stages. Het heeft veel energie gekost om het daadwerkelijk op de kaart te krijgen, maar dit is wel de kans om kinderen in contact te brengen met natuur en landschap.' Ook bedrijven blijken vaak geïnteresseerd in natuur en landschap, maar dit blijft vaak bij eenmalige activiteiten als bedrijvenwerkdagen. Om dit duurzamer te maken, zet Landschapsbeheer in op maatschappelijk betrokken ondernemen. Zo is De Boer op dit moment bezig om bedrijven te enthousiasmeren voor het "adopter" van

eendekooien. 'Het bedrijfsleven heeft geld en mankracht en dat wat is wat particuliere kooieigenaren juist nodig hebben om de kooien in stand te houden. Je kunt echt wat bereiken als je daar een koppeling tussen maakt.' Samen met andere organisaties is Landschapsbeheer Friesland aan het onderzoeken of hiervoor een succesvol concept voor is te ontwikkelen. Voor De Boer is draagvlak en enthousiasme van de vrijwilligers de meerwaarde voor al zijn projecten. 'Onze vrijwilligers zijn mensen met de schop. Een initiatief zoals het herstel van de landweer dien je dan ook altijd te koesteren en te ondersteunen.'

Marloes Pikkemaat
Leonie Heutinck

De tuin van...

Hans van Haeren

Hans van Haeren gaat na zijn studie Nederlands in 1976 aan de slag als docent Nederlands op een havo in Silvolde. Hij werkt vervolgens lang bij het MEAO en het MMO en wordt daar plaatsvervangend directeur. Tien jaar lang runt hij samen met een vriend Bureau LEEST. In 1995 wordt hij locatiedirecteur van een groene MBO (het huidige Helicon). In 2003 wordt hij directeur van verschillende opleidingen bij Van Hall Larenstein. Sinds 2005 is hij daar opleidingsdirecteur Tuin- en landschapsinrichting.

‘De tuin is vooral een extra ruimte om met vrienden en familie de mooie dagen en avonden van het jaar buiten te vieren.’

Opleidingsdirecteur Hans van Haeren woont samen met zijn vrouw in Wijchen en ziet zijn tuin als een belangrijk verlengstuk van zijn huis. ‘Het is een tuin voor de hele familie om lekker in te eten en drinken en te spelen. De kleinkinderen kunnen er hun gang gaan en daar word ik heel gelukkig van.’

Ik ben geboren en getogen in Nijmegen en zeven keer verhuisd. Nu woon ik ongeveer tien jaar in Wijchen en heb het hier erg naar mijn zin. Ik woon tussen mijn kinderen in: mijn zoon woont in Nijmegen en mijn dochter in Oss. We zitten hier dicht bij het centrum van Wijchen, dicht bij Nijmegen en dicht bij de Maas in een prachtig rivierlandschap. De vorige eigenaar was een landschapsarchitecte en zij heeft de tuin aangelegd. Het is een kleine, natuurlijk ogende tuin; ik laat de natuur zijn gang gaan en heb weinig nieuw aangeplant. Er is veel variëteit door het jaar heen, dat geeft evenwicht in de tuin.

Een paar jaar geleden heb ik een strook van de gemeente erbij gekocht en zelf ingericht. Ik wilde graag dikke, rode “weser“ flagstones in mijn tuin, maar die zijn nogal duur. Dus ik heb via marktplaats bij verschillende mensen partijtjes rode flagstones gekocht. Mijn favoriete tuin is Chartwell – de tuin van

Churchill. Met flagstones uiteraard. Ik zou graag willen dat mijn tuin zo’n sfeer heeft, maar daar is hij natuurlijk te klein voor.

De investeringen in de tuin zijn gebaseerd op intensief gebruik, zowel de beplanting als het terras. De planten vormen het decor voor het sociale gebeuren. Onder de zonneluifel zit je beschut op het terras en vlak ernaast heb ik een zitje gemaakt in de luwte van de beplanting. Ook qua onderhoud is het een gemakstuin. Ik hoef maar twee keer per jaar te snoeien. Het gras is nog het meest bewerkelijk om dat goed te houden.

Alle tuinelementen hebben een verhaal. De stenen die in de voortuin liggen, heb ik meegenomen uit allerlei landen. Bijvoorbeeld een flinke lavasteen van IJsland, een behoorlijk zware klus. Ik wil geen standaard planten en elementen die je bij elk tuincentrum kunt kopen. Er moet een verhaal achter zitten. Zo heb ik bijvoorbeeld een boom van mijn overleden jongste broer in de tuin staan. En die prachtige sterappelboom komt uit de boomgaard van mijn vader. En zo kan ik nog wel even doorgaan.’

Tamara van Tricht

Groen dijkontwerp bij Fort Steurgat

Fort Steurgat, rond 1999 verbouwd tot een exclusief wooncomplex. Foto: Eppo Notenboom

Voor zijn ontwerpen haalt Robbert de Koning graag inspiratie uit water en de natuur: hoe deze elementen landschappen hebben gevormd en hoe mensen in deze landschappen zijn gaan wonen. Dit komt samen in zijn ontwerp voor een innovatieve dijk bij Fort Steurgat in de Noordwaard.

Fort Steurgat werd in 1881 gebouwd aan de voet van de Merwedebanddijk ten zuidwesten van Werkendam. Het is onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die bij de Zuiderzee begint en bij dit fort in de Biesbosch eindigt. Het diende ter afsluiting van de rivier en de aanliggende kreek Steurgat. Het werd niet gedekt door een inundatievlakte, want het fort was in relatief hooggelegen buitendijks gebied gebouwd. Sinds de afsluiting van het Haringvliet in de jaren zeventig ligt het fort binnendijks in de dijkkring van de Noordwaard. Rond 1999 is het verbouwd tot een exclusief wooncomplex. In de bomvrije kazerne met monumentale bakstenen gevel zitten nu moderne appartementen. In de hoofdwal zijn drie

waterfrontvilla's gebouwd met glazen pui en terras. De oorspronkelijke houten brug over de fortgracht is gereconstrueerd. De Koning is minder gecharmeerd van de woningen in de hoofdwal: 'Je prikt het fort eigenlijk lek en tast daarmee de leesbaarheid van de geschiedenis aan.'

Ontpolderen

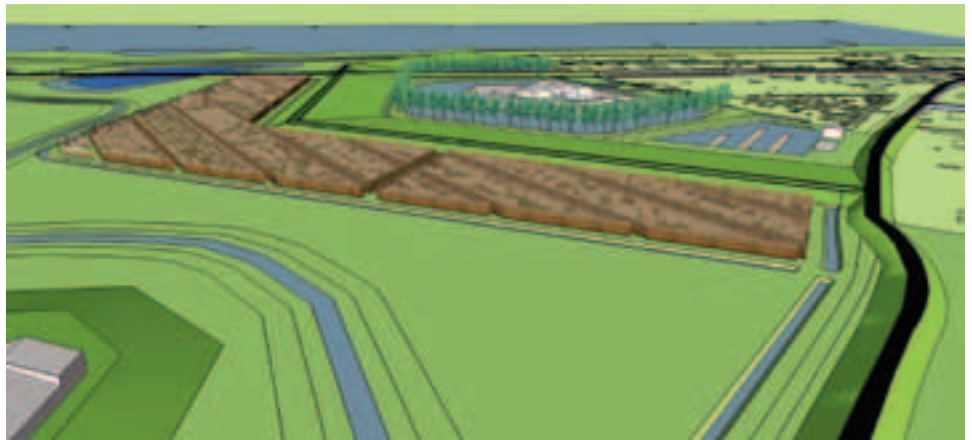
De polder Noordwaard ten zuiden van het fort moet ruimte gaan bieden aan de rivier de Nieuwe Merwede: een Ruimte voor de Rivier-maatregel die voor 2015 gereed moet zijn. De huidige waterkering langs de rivier wordt over een lengte van 2 kilometer bijna helemaal afgegraven, zodat het rivierwater bij een bepaalde waterstand de Noordwaard

instroomt. Als gevolg gaat de hoogwaterstand bij Gorinchem met 30 centimeter omlaag. Voor hydrologische begrippen een enorm effect. De Koning legt uit: 'Dan moet er natuurlijk wel een bescherming komen voor het fort en de achterliggende huizen en bedrijven, dus is er een nieuwe dijk nodig. We hebben uiteraard onderzocht waar de dijk het best kan komen te liggen: direct tegen het fort aan of juist ver van het fort af. Omdat het water zo snel mogelijk de Noordwaard in moet kunnen stromen, hebben we gekozen om de dijk zo strak mogelijk langs het fort te leggen. Zo ontstaan er geen rommelruimtes en wordt het fort een prominent onderdeel van de nieuwe entree van de Noordwaard.'

Om het uitzicht voor de huidige bewoners zo min mogelijk te belemmeren, heeft De Koning gekozen voor een zeer flauw grastalud aan de binnenzijde, 'een soort opgetilde weide.' Dus geen waterkering met een harde bekleding en een standaard profiel. Aan de buitenzijde is wel gekozen voor een steil talud.

Golfremmend

Maar hiermee was de opdrachtgever Rijkswaterstaat nog niet tevreden. Een team van experts van Rijkswaterstaat, Deltares en het projectbureau Noordwaard ging samen met De Koning op zoek naar een mogelijkheid om de dijk lager te kunnen maken. Het team vond de oplossing in golfremmende begroeiing voor de dijk. Deze begroeiing breekt de hoge golven vroegtijdig waardoor deze in sterkte afnemen. Dit voorkomt dat er te veel water over de dijk slaat. Die begroeiing mag niet te hoog zijn om het uitzicht vanaf het fort niet te verstoren, moet kunnen overstromen en kunnen groeien in kleigrond. Een wilgengriend dat regelmatig wordt afgezet – en vroeger ook al voorkwam in het gebied – bleek de ultieme oplossing te zijn. De dijk kan daardoor 80 cm lager worden. Het griend is in het zuidwesten het breedst vanwege de grote golfimpact vanuit die richting. Het bestaat uit brede banen die loodrecht op de golfrichting liggen. De banen worden jaarlijks om en om gemaaid om ervoor te zorgen dat het altijd voldoende biomassa heeft. Het griend fungeert als biobouwer: het reageert niet alleen op het milieu, maar kan ook door zijn aanwezigheid dat milieu veranderen. Het griend kan bijvoorbeeld bij overstroming sediment vasthouden en zo zichzelf enigszins uitbreiden.

Innovatieve dijk met golfremmende begroeiing, voorkomt dat er te veel water over de dijk slaat.

'Zichtlijnen door het griend geven een mooi beeld op het fort vanaf de nieuwe brug', schets De Koning. 'Maar andersom lopen er vanaf het fort zichtlijnen door uitsparingen in het griend, naar een oude boerderij met houten schuur in het gebied.' Zo laat De Koning met hedendaagse ingrepen de geschiedenis van het landschap zien. 'Het landschap blijft leesbaar zonder dat er een bordje bij hoeft te staan.'

Niet alleen bij het fort ontwerpt De Koning met groene middelen; ook in de rest van de Noordwaard past hij het gebruik van groen als ontwerpmiddel toe. 'Normaal mogen er geen bomen op kades gezet worden in verband met eventuele verzwakking van de waterkering. Hier doen we dat wel om de plaats van de hoogwaterroute over enkele kaden aan te geven. Boombeplanting is hier wel mogelijk omdat deze kaden extra breed worden. Zo illustreer je de dynamiek van het landschap', aldus De Koning.

Logica en techniek

Water is een terugkerend thema in het werk van De Koning. 'Door het waterpeil ergens in een gebied te veranderen zijn er vergaande consequenties voor het hele gebied en het gebruik. Je draait als ontwerper aan de knoppen om processen te sturen, zodat je een karaktervol gebied krijgt.' De Koning vindt het daarbij belangrijk om logica en techniek te gebruiken om een maatschappelijk haalbaar en beheerbaar ontwerp te maken. 'Een project hoeft hierbij niet in een keer af te zijn. De tijd en de natuurlijke processen zorgen ervoor dat het ontwerp kan groeien.' Als in 2015 de plannen voor de Noordwaard en Fort Steurgat zijn uitgevoerd kunnen we die processen met eigen ogen gaan zien.

Niels Peters en
Lilian van Oosterhoudt

Robbert de Koning studeert in 1990 af in Boskoop aan de Rijkshogeschool voor Tuin- en Landschapsarchitectuur, richting ontwerpen. Terwijl hij gaat werken bij De Kern Gezond in Den Haag en later bij H+N+S, studeert hij aan de Academie voor Bouwkunst. In 2002 gaat hij als zelfstandig landschapsarchitect werken. Door toekenning van een werkbeurs doet hij het eerste jaar onderzoek op het raakvlak van waterbeheer en ruimtelijke ordening.

Wij maken werk van raakvlakken.

Professional zoekt professional. In food- of agribusiness, milieu of groene ruimte. Agrojobs ontdekt de raakvlakken. Realiseert de match tussen werkgever en werknemer. Tussen uitdaging en talent. Agrojobs is een bron van

hoger opgeleid personeel. Synoniem voor de groene sector. Ontmoetingsplaats voor professionals, met of zonder ervaring. Zoek de raakvlakken en ga de uitdaging aan. Professional vindt professional. www.agrojobs.nl

Dronten | Leeuwarden | Den Bosch | Delft | Velp | Wageningen

agrojobs

Nieuwland

Detachering, Werving & selectie en Interim management

gespecialiseerd in Ruimte, Groen en Milieu

detacheringen.nieuwland.nl

WWW.MADEINVELP.NL

TUIN- EN LANDSCHAPSINRICHTING
HOGESCHOOL VAN HALL - LARENSTEIN

Oude landschapselementen als moderne verdedigingslinie

Als je goed naar een topografische kaart kijkt, bestaat ons land uit een groot netwerk van verdedigingslijnes. We hebben sluizen en Deltawerken, zeedijken, zomerdijken, winterdijken, kanaaldijken, ringdijken, kaden, slaperdijken en zelfs dromerdijken. Allemaal om het water te weren. En dan hebben we nog heel wat waterlijnes die de functie van verdedigingslinie hebben verloren toen onze vijand vleugels kreeg.

Ook het bannen van het water lijkt niet meer van deze tijd. Althans, niet op alle fronten. Want hemelwaterafvoer gaat te snel, te efficiënt. De stad houdt niks meer vast, is te veel dicht geplaveid en afgekit. Dit brengt een dominoreeks aan ongemakken met zich mee: het riool kan de piekbuien niet meer verstouwen, de overstort drijft door de straten, de bodem ademt niet meer waardoor er weinig ruimte is voor bomen om te wortelen. Deze “longen van de stad” kunnen daardoor slechts beperkt functioneren en het stadsklimaat vertoont hierdoor steeds grotere excessen.

Landschapsarchitecten zijn er razend druk mee: water vasthouden, steden vergroenen. Sedumdaken,

hangende tuinen, wadi's en waterpleinen komen in ieder ontwerp voor. Alles doen we om het water vast te houden, zo lokaal mogelijk. Hiermee kan een kostbare uitbreiding van het rioolstelsel uitgesteld en wateroverlast voorkomen worden.

Deze “groene architectuur” is helaas vaker een platte marketing tool dan de werkelijke weg naar een leefbare stad. Natuur en biodiversiteit liggen namelijk zeer goed in de markt. Zo goed zelfs dat ze er bij heel wat projecten aan ten onder gaan. Zo begraven we bijvoorbeeld eeuwenoude cultuurlandschappen onder een laag bouwzand om vervolgens op diezelfde plek met de aanleg van wadi-wijken met groene gevels de aarde te gaan redden. De natuur wordt uitgeschakeld en vervolgens fragmentarisch weer ingeschakeld.

Nu “groen” zowel politiek als economisch de wind mee heeft, moeten we ervoor zorgen dat groen ook leidend wordt. Dat we bij nieuwe projecten eerst de werkelijke waarde van aanwezige elementen en structuren benoemen. Dat oude wallen niet zozeer behouden blijven omwille van de aaibaarheid van de bomen, maar omwille van de eeuwenoude bodems die ruimte bieden aan boomwortels en letterlijk de basis vormen voor een gezonde stadsecologie. Een stadsecologie waar de mens de doelsoort is en stadsklimaat het criterium; waar weer sprake is van een waterkringloop in plaats van slechts waterafvoer. Bomen spelen hierin een sleutelrol. Een beetje boom verdampt bijvoorbeeld per jaar net zoveel water als een Nederlander verbruikt: 47.000 liter. Water dat niet meer naar de rioolwaterzuivering hoeft, dat is winst. Vooral op warme dagen zorgt deze verdamping ook nog eens voor een flinke verkoeling van de stad. Bovendien bindt de grote hoeveelheid aan bladoppervlak veel grof- en fijnstof. Dat is dubbele winst.

Oude landschapselementen vormen de groene mal waarbinnen steden zich kunnen ontwikkelen. Op de topografische kaart staan ze dus al, de verdedigingslijnes voor de nieuwe steden.

Annemiek van Loon

Verschillende bureaus maken ontwerpen om de cultuurhistorie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie weer beleefbaar te maken. Zo ook OKRA Landschaps-architecten. Hun ontwerpen zijn te herkennen aan hun eenvoud en tijdloosheid. 'We willen zoveel mogelijk flauwekul vermijden, maar wel de argumentatie bij de details kunnen benoemen: een verhaal vertellen', aldus Wim Voogt.

Coupures maken cultuurhistorie zichtbaar

'Het ministerie van LNV vroeg OKRA in 1999 om verschillende scenario's uit te werken voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Met als doel te onderzoeken hoe de waterlinie als geheel herkenbaar gemaakt en beschermd kan worden', vertelt Wim Voogt. Ook andere partijen kregen van het ministerie van LNV de vraag om scenario's uit te werken, waarbij de visie van Panorama Krayenhoff steeds leidend was. Collega Gert-Jan Lith voegt hier aan toe: 'Er zijn drie

thema's uitgewerkt: cultuurhistorie door Eric Luiten, ecologie door bureau VISTA en recreatie door OKRA.' Inmiddels heeft OKRA diverse opdrachten voor de waterlinie uitgevoerd voor verschillende opdrachtgevers.

Indrukwekkende linie

De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) staat sinds 1995 op de werelderfgoedlijst van UNESCO en in 2009 is de waterlinie aangewezen als rijksmonument. Dit betekent dat

de Nieuwe Hollandse Waterlinie in zijn geheel beschermd is; zowel de bunkers en de forten, als de landschappen en dijken. 'Dat is zeer belangrijk voor het behoud van de landschappelijke kwaliteiten van de linie', zegt Voogt.

Het belang van de verdedigingslinie wordt in Panorama Krayenhoff beschreven als een van de weinige grote, landschappelijke vormen in ons land, die bovendien een sterke cultuurhistorische betekenis heeft.

Met een dwarsdoorsnede in de dijk van de Gedekte Gemeenschapsweg maakt OKRA de opbouw van dit grondlichaam inzichtelijk.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is de meest uitgewerkte en daardoor de meest indrukwekkende linie van een stelsel van nationale verdedigingslinies. Over een lengte van 85 kilometer vormde de linie één systeem, met één doel en één beheerder.

Gedekte Gemeenschapsweg

In het landschap langs de Lek vormen de forten en relicten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie een belangrijk cultuurhistorisch element. Het water, de wegen en de dijken hebben een verborgen, geheimzinnige betekenis, die door recreatieve en cultuurhistorische ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie weer beleefbaar te maken is. Gemeente Houten gaf aan OKRA de opdracht om het verval tegen te gaan in het gebied nabij Tull en 't Waal, en de Gedekte Gemeenschapsweg opnieuw onder de aandacht te brengen als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. 'Van begin tot eind ben ik erbij betrokken geweest als technisch projectleider', vertelt Lith vol passie. 'De opdracht was om de weg en zijn omgeving historisch te herstellen en te zorgen voor de landschappelijke inpassing'. De Gedekte Gemeenschapsweg ligt bij Fort Honswijk. Het fort had de belangrijke taak om samen met fort Everdingen aan de andere zijde van de rivier, het Lekaces – een invalspoort voor de vijandelijke troepen – te verdedigen. De Gedekte Gemeenschapsweg is de weg die de verschillende forten met elkaar verbindt. 'De forten zijn de meest zichtbare elementen in het landschap en de werking van de gehele linie was afhankelijk van onder meer deze Gemeenschapsweg, aldus Lith. Via deze weg konden troepen zich verplaatsen en goederen transporteren. De weg lag achter een dijk, buiten het zicht van de vijand. Als de sluizen open werden gezet en de inundatievelden volliepen, stond het water helemaal tot aan de dijk', benadrukt Lith.

Om de weg als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie opnieuw onder de aandacht te brengen, heeft OKRA ervoor gekozen om een 'coupure', een insnijding in deze dijk te maken. 'We wilden met een

dwarsdoorsnede inzichtelijk maken hoe de opbouw van zo'n grondlichaam eruit ziet. Om het geheel er strak uit te laten zien, is bij de afwerking gekozen voor gegalvaniseerd staal. Ook al heb je er geen verstand van, je wordt vanzelf het mysterie van het verleden in getrokken. Je wordt echt uitgenodigd om door het gebied te lopen', benadrukt Lith.

Geen borden

Het doel van het ontwerp is geweest om het vooral niet te letterlijk uit te leggen. 'Er zijn bewust geen informatieborden bij de doorsnijding geplaatst. Dit vonden we te kinderlijk, te direct.' Even verwijst Voogt naar een ander project van OKRA en Rots Maatwerk, voor het zichtbaar maken van het oude Romeinse castellum op het Domplein in Utrecht. De lijnen van de buitenmuren van het castellum zijn zichtbaar gemaakt door ledverlichting en nevel, eveneens zonder informatieborden.'

In de loop der jaren is het opvallend dat OKRA niet de enige partij is die met een doorsnijdingen in het landschap, inzicht wil geven in de cultuurhistorie. 'Ronald Rietveld heeft samen met een kunstenaar een bunker in Nieuwegein met een diamantschijf dwars doormidden gesneden. Om te laten zien hoe de binnenkant van een dergelijke bunker eruit ziet. Dit vergroot de beleving.' Ook West 8 heeft op dezelfde wijze, door de benadering van doorsnijden, fort Vechten beleefbaar gemaakt. 'Het gaat hier om het beleefbaar maken van de gehele lijn', benoemt Voogt.

De Vier Lunetten

Een ander project is de gebiedsvisie De Vier Lunetten op de Houtense Vlakte. Deze vier forten ten oosten van de stad Utrecht zijn een belangrijk onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Omdat Utrecht te hoog lag om te kunnen inunderen, liggen er in dit gebied veel forten. Ook dit deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is door de jaren heen in verval geraakt. 'De opdracht van de gemeente Utrecht was dan ook om dit gebied 'nieuw leven in te blazen' en het gebied cultuurhistorisch beleefbaar te maken, met de doelstelling om belanghebbenden hierin mee te nemen. Voogt is vanaf de start in 2006 als projectleider betrokken. 'Alle neuzen van betrokkenen dienden dezelfde kant op te staan wat betreft de ontwikkeling van dit gebied. Een interessante uitdaging, vooral omdat de betrokkenen zeer divers zijn, van wethouder tot bewoner', lacht Voogt. 'We hebben ervoor gekozen om in deze gebiedsvisie drie speerpunten in te zetten: inpassing in het bestaande recreatieve netwerk, de beleefbaarheid van de cultuurhistorie versterken – waarbij ook aandacht is voor de natuur – en het opzetten van een recreatief programma ter intensivering van de gebruikswaarde, waarbij er mogelijkheden worden onderzocht voor kleinschalige ondernemers. Verandering is voor velen achteruitgang. Bewoners wilden liever niets en al helemaal geen woningbouw.' OKRA organiseerde een inspraakavond waar 200 belanghebbenden aanwezig waren. 'Het proces is goed verlopen, als je bewoners met een sterk verhaal

In 2005 studeert **Gert-Jan Lith** af aan Hogeschool Larenstein, Tuin- en landschapsinrichting, afstudeerrichting techniek. Hij begint direct na zijn afstuderen bij OKRA Landschapsarchitecten in Utrecht, waar hij start als technisch tekenaar. Als snel is hij werkvoorbereider en sinds 2009 projectleider.

Wim Voogt studeert in 1998 af aan de Rijkshogeschool voor Tuin- en Landschapsarchitectuur in Boskoop, in de ontwerp. In 1996 loopt Voogt stage bij OKRA en na zijn afstuderen gaat hij hier gelijk aan de slag als ontwerper. In 2002 wordt hij projectleider en sinds 2010 is hij één van de vijf Partners van OKRA Landschapsarchitecten. OKRA is in 1994 opgericht.

Impressie van gebiedsvisie De Vier Lunetten op de Houtense Vlake.

kunt overtuigen van je plannen, dan worden mensen vaak begripvoller', aldus Voogt.

Een onderdeel van de uitwerking van de gebiedsvisie is het omleiden van het water uit de Kromme Rijn over de voormalige inundatievelden van de lunetten. Hierdoor kan het gebied fungeren als een zandvang voor de Kromme Rijn waardoor het zand uit de rivier niet meer sedimenteert in de grachten van Utrecht, maar in het voorland van de lunetten achterblijft. Zo hoeven de grachten niet meer iedere tien jaar gebaggerd te worden. Het plan is slim, omdat het niet alleen een praktische en geldbesparende oplossing is, maar ook het historische besef van een vlakte aan de voet van de verdedigingswerken hiermee wordt benadrukt, die af en toe onder water stond.

Voogt vertelt dat de gebiedsvisie voor de Vier Lunetten door de gemeenteraad van Utrecht in zijn geheel is vastgesteld. 'De stad zal nog wel tien jaar bezig zijn met de uitwerking van onze visie in concrete plannen, waarbij wij altijd bereid zijn de visie verder uit te werken.'

Respectvol herstel

Het projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie vroeg OKRA om een visie te ontwikkelen voor de gehele Nieuwe Hollandse Waterlinie. 'Er zijn overal losse projecten met betrekking tot dit onderwerp. Nu was de vraag hoe wij een overall beeld langs de gehele linie kunnen garanderen en aangeven hoe dit beeldend moet uitpakken. Een zeer interessant vraagstuk', meent Voogt. OKRA heeft zichzelf eerst de vraag gesteld: wat wil je met het gebied? 'Eigenlijk stellen we deze vraag bij ieder project aan onszelf,

bevestigt Lith: wat is exact de vraag en wat kan en wil je met een gebied?'

Het projectbureau heeft de visie van OKRA met een aantal tot in detail uitgewerkte voorstellen in ontvangst genomen. Voogt: 'We zijn niet bang om geen opdrachten meer te krijgen, het belang van de verdedigingslijn in de eenentwintigste eeuw is namelijk erg groot. Ook vanuit de politiek gezien is het een hot onderwerp. Voorlopig is OKRA nog niet uitgekeken op de opdrachten omtrent de verdedigingslinie; integendeel, het is uitermate interessant.'

Eline van Straaten en
Sjanet Niemantsverdriet

Stoelen en paaltjes in een ruige grasweide

Het ontwerp 'Samenkomen' van de studenten Karlijn Looman en Jet Schaap heeft een plek gekregen tussen de tien festivaltuinen in De Tuinen van Appeltern. Een tuin die bijna kunstzinnig is en natuur en cultuur laat samenkomen.

Karlijn Looman en **Jet Schaap** zijn vierdejaars studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein. Ze verwachten in juli 2010 af te studeren aan de opleiding Tuin- en landschapsinrichting, richting landschapsarchitectuur.

Tijdens de minor Interior Design aan Hogeschool Windesheim werden we gewezen op het nieuwe Appeltern Tuinenfestival. De inspiratie voor het festival komt van het jaarlijkse Festival des Jardins in Chaumont-sur-Loire. Voor de prijsvraag werden tuinarchitecten en ontwerpers uitgedaagd ideeën voor een unieke, verbeeldende en bijna kunstzinnige tuin te presenteren. De tuin moest een afmeting van 10 bij 10 meter hebben en passen binnen het thema Samen. Tuinen moesten vernieuwend en inspirerend zijn, zodat ze gepresenteerd kunnen worden aan het grote publiek, de bezoekers van Appeltern en media. De inzenders waren niet verplicht te denken in vaste tuintermen, in de vorm van bijvoorbeeld een terras, vijver en gazon.

Deelname aan de prijsvraag leek ons een mooie uitdaging. Tijdens de minor hadden we genoeg vrije tijd om deze in te vullen met het werken aan een inspirerend idee.

Beste tien

Met het ontwerp 'Samenkomen' zijn we uit negentig inzendingen tot de beste tien verkozen. Het ontwerp bestaat uit stoelen en paaltjes in een ruige grasweide, geplaatst volgens een grid. Deze combinatie zorgt op het eerste oog voor contrast, het harde wit tussen het zachte hoge gras. Wanneer je beter kijkt, zie dat het thema samenkomt. In dit ontwerp komt samen voort in de stoeltjes, die in tweetallen geplaatst zijn tussen paaltjes in dezelfde kleur. Door deze paaltjes voel je je geborgen, wanneer je er tussen loopt of op één van de stoelen zit.

Bezoekers kunnen hier samen zitten, samen genieten, samen kletsen en samen kijken naar voorbijgangers tussen het wuivende gras en de verticale lijnen.

We hebben voor wit gekozen, omdat het contrasteert met de groene hagen en het ruige gras en een frisse uitstraling geeft. Samen met een mooie omgeving, lucht en licht zal deze tuin met haar elementen goed tot zijn recht komen.

Samenhang

De jury vond dat in onze inzending natuur en cultuur letterlijk samenkomen, zij het in een ietwat beschaafde vorm. Ze zijn enthousiast over de samenhang die er in het beeld ontstaat, ondanks de verscheidenheid aan gebruikte elementen. Misschien verwijst deze tuin naar archetypen zoals de boomgaard, verwilderde tuin of vergeten hoekjes. Een gemaaid graspad laat de bezoekers binnen en de dromers onder hen kunnen op de stoeltjes plaatsnemen.

We hebben zelf het ontwerp aangelegd. Met twee jaargenoten en vrienden met hovenierstalent is het in een weekend gelukt. We hadden van tevoren verwacht dat het uitzetten van het grid veel tijd zou kosten. Door de overdachte aanpak viel het ons alles mee om de palen netjes en in een kort tijdsbestek te plaatsen. Daarna konden we de stoelen plaatsen en het terrein egaliseren, om vervolgens het akkerweidemengsel in te zaaien.

Karlijn Looman en
Jet Schaap

Op de dag dat het Europese luchtruim gesloten is vanwege de asspuwende IJslandse vulkaan Eyjafjallajökull, praat landschapsarchitect Wouter Schik over de onvoorspelbaarheid van de natuur. Wat zijn de mogelijkheden om met nieuwe uitdagingen als klimaatverandering om te gaan en hoe zullen de verdedigingslijnes van de toekomst eruit gaan zien?

Verdedigingslijnes van de toekomst

Een showroom annex geluidswal langs de A2 bij Utrecht laat zien dat het ook anders kan.

Bij verdedigingslijnes denken we aan dijken en de Nieuwe Hollandse Waterlinie: Nederland lijkt gevormd door de aanwezigheid van het water. Gaan we een nieuwe periode van dijkenbouw tegemoet als reactie op de versnelde zeespiegelstijging?

‘Veel “oude” oplossingen hebben statische uitgangspunten met technisch-functionele oplossingen tot gevolg. Gedurende eeuwen hebben we waterwerken gebouwd en verhoogd zonder het definitief te winnen van het water. Pas in de jaren zeventig zie je de eerste kentering als er maatschappelijke oproer ontstaat rond de afsluiting van de

Oosterschelde, sluitstuk van de Deltawerken. Door het combineren van het dynamische ecosysteem van de Oosterschelde en bescherming van Zeeland bij stormvloed, zijn de ontwerputgangspunten veranderd van “verdedigend” naar “meewerkend”. Dit heeft geresulteerd in een variabele stormvloedkering die wereldwijd in verschillende vormen navolging heeft gekregen. Toch moeten we leren nog meer met de natuur mee te werken, want door de versnelde zeespiegelstijging zal ook de veiligheidsnorm van de Oosterschelddam eens overschreden worden.’

Moeten we accepteren dat we zo nu en dan natte voeten krijgen? En zorgen dat we heel goed worden in evacueren en daarna weer leefbaar maken van het land, zoals in andere delen van de wereld vaak gebeurt?

‘Voor een deel misschien wel. Het programma “Leven met Water” heeft wat dat betreft veel nieuwe ideeën en inzichten opgeleverd dat “leven met natte voeten” een interessant perspectief kan zijn, zoals wonen op het water. Maar je kunt ook denken aan de richting die voor onze kustverdediging al ingezet is. Om de Randstad te verdedigen wordt sinds de jaren negentig structureel

miljoenen tonnen zand aangevoerd uit de Noordzee en opgebracht voor de stranden. Vervolgens zorgen stroming en wind voor de aangroei van strand en duin. De natuur doet eigenlijk het werk van zware machines die voorheen werden ingezet om strand en duin in goede staat te houden. Je ziet hier het “meewerkend” uitgangspunt in terug. Een nieuwe ontwikkeling is de “Zandmotor”, waarbij 20 miljoen kubieke meter zand voor de kust van Zuid-Holland wordt aangebracht. De inschatting is dat de natuur nog beter zijn werk kan gaan doen en er minder vaak zand opgespoten hoeft te worden omdat de kust een dynamische rand met luwtes krijgt. Aansluitend onderzoek naar zandstromingen en natuurontwikkeling zullen nieuwe inzichten opleveren die Nederland verder kunnen helpen bij de kustverdediging.’

En de nieuwe Afsluitdijk dan? Daar zijn toch ook allemaal prachtige plannen voor? Wordt dat geen prachtig voorbeeld van een nieuwe verdedigingslinie?

‘Voor de modernisering van de Afsluitdijk is 750 miljoen begroot om deze op veiligheidsniveau te brengen. Zelf ben ik enigszins betrokken geweest bij het plan dat de Waddenvereniging heeft ingediend voor een nieuwe Afsluitdijk. De zeespiegelstijging bedreigt het wad; een belangrijke motivatie om te pleiten voor het openen van de Afsluitdijk en van het IJsselmeer weer een estuarium te maken zoals de Oosterschelde. In andere plannen die in 2008 zijn verzameld door Stichting Maatschappij en Ondernemen (SMO), komen naast economische belangen, ook oplossingen voor klimaatgerelateerde problemen aan bod. Bijvoorbeeld een osmosecentrale die energie haalt uit het elektrisch potentiaalverschil tussen zoet en zout water. Een proefproject is hiervoor in voorbereiding. Ik pleit voor de Afsluitdijk als “pro-actieve klimaatbuffer”. Dit vergt echter een open benadering die ervan uitgaat dat je eigenlijk niet weet hoe het klimaat verandert en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn. Een systeemaanpak dus die actief inspeelt op de problemen en kansen die klimaatverandering bieden.

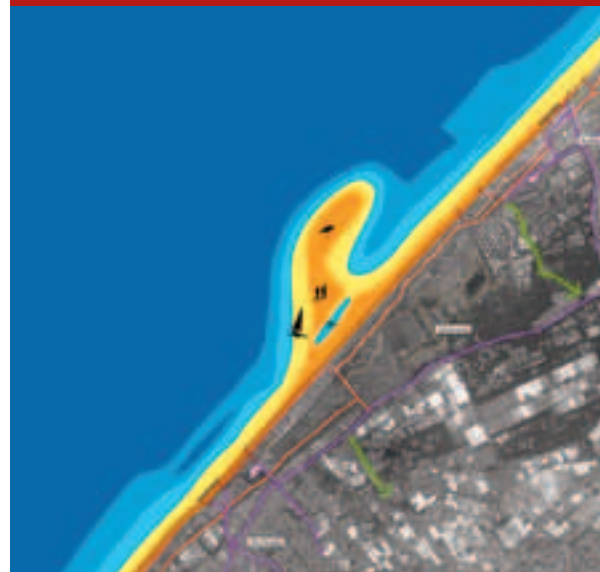
Veel veranderingen in stad en landschap gaan sluipend: hier een geluidswal, daar een bedrijventerrein, een megastal, een gevangenis en nog een geluidswal. Ondanks al onze regelgeving lijken wij de ontwikkelingen niet de baas te zijn.

‘Natuurlijk niet, onze regelgeving voor ruimtelijk ordening gaat uit van een soort statische maakbaarheid die verre staat van de werkelijkheid. Gelijktijdig zorgt andere regelgeving voor statische oplossingen als betonnen geluidswallen. Hoewel het ook anders kan – denk maar aan de showroom langs de A2 bij Utrecht – wordt ook bij infrastructuur te weinig op systeemniveau gestuurd. Waarom wordt niet, net als in Duitsland, de afstand tussen bebouwing en de weg wettelijk geregeld op basis van actuele geluidsoverlast? Dat zou heel wat lelijke oplossingen schelen. Maar aangezien Nederland bestuurlijk is vastgelopen, is ook de respons op ontwikkelingen weinig dynamisch. Toch zal het roer om moeten, de extremen worden minder voorspelbaar, dus kun je niet meer toe met voorschrijvende wetgeving. We zullen naar dynamische sturingsprincipes toe moeten.’

Maar moeten we het landschap niet beschermen tegen de verrommeling en grootschalige ingrepen?

‘Als je dat vanuit angst voor verandering doet, is dat een onmogelijke opgave. Het kenmerk van een landschap of een stad, is dat het verandert. Zowel de mens als de natuur heeft daar invloed op. Het klinkt als een paradox, maar bescherming van het landschap is gebaat bij het accepteren van de dynamiek; alleen dan kun je de landschappelijke waarden behouden. Ik vind het sterk als je het landschap kunt lezen als het verhaal van vele generaties. Een dynamisch landschap biedt je zo een palet van waarden, van open tot gesloten, grootschalig tot kleinschalig, van historisch tot modern. Je wilt toch niet met z’n allen in een museum wonen? Als je een systeembenadering hierop loslaat, moet je als bestuurder alleen daar sturen waar het nodig is om kwetsbaarheid te beschermen en vernieuwing te gidsen. Niets blijft bij het oude en toch kun je de historie terug zien. Dat kun je bijvoorbeeld terugzien in de ontwikkelingsfilosofie van Leidsche Rijn, die geresulteerd heeft in een verstedelijkt gebied met verschillende kernen, ingepast in het landschap, in plaats van één grote uitbreidingswijk. Cultuurhistorie beschermt, leefbaar voor mensen en goed voor het landschap, maar ook ruimte latend voor de natuur en toekomstige ontwikkelingen. Als we leren omgaan met dynamiek, blijft cultuurhistorisch belangrijk landschap behouden en is er ruimte voor de kwaliteit van het nieuwe landschap. Hadden we ooit

Zandmotor brengt 20 miljoen kubieke meter zand aan voor de kust van Zuid-Holland.

Wouter Schik studeert in 1992 af aan de Rijkshogeschool voor Tuin- en Landschapsarchitectuur in Boskoop. Hij haalt vervolgens zijn bul in Sheffield en gaat in Singapore en Brunei werken. In Brunei ontwerpt hij onder meer zestien kunstmatige eilanden. Sinds 1999 werkt hij bij Arcadis.

kunnen genieten van de Bollenstreek als er in de vijftiende eeuw was besloten een dergelijke aantasting van het landschap te verbieden?’

Pim de Bokx

Van Hall Larenstein werkt aan het ombouwen van de school naar een kenniscentrum. De school heeft behoefte aan continue onderwijsvernieuwing en een kenniscentrum is een goede manier om dat vorm te geven. Bovendien blijkt dat studenten enthousiast raken van praktijkwerken, waartoe een kenniscentrum extra mogelijkheden levert. Ook belangrijk is dat LNV scholen vraagt meer dan nu een maatschappelijke rol te spelen door andere klanten te gaan bedienen en maatschappelijke vraagstukken op te pakken.

Van school naar kenniscentrum

Het kenniscentrum VHL Velp heeft als centraal thema: analyse, ontwerp en beheer van de buitenruimte gericht op het ontwikkelen van ruimtelijke kwaliteit. In onze visie is een kenniscentrum een organisatie waar grote hoeveelheden kennis worden verzameld, gecreëerd en doorgegeven. Dit vindt plaats door sterke verbanden aan te gaan met het werkveld, het onderzoek en andere onderwijsinstellingen. Intern zorgen wij daarbij voor een sterke samenhang tussen onze onderwijsactiviteiten, projecten, cursussen, lectoraten en toegepast onderzoek. De kennisinstroom en maatschappelijke verbanden zorgen voor een versterking van het onderwijsaanbod.

Het idee kenniscentrum is niet nieuw. Het is goed te kijken hoe andere scholen georganiseerd zijn, waar zij hun financiën vandaan halen en hoe zij met kennis omgaan. Wij

hebben een onderzoek uitgevoerd onder een aantal groene scholen die zeggen een kenniscentrum te zijn: Hogeschool Arnhem Nijmegen (HAN), NHTV Next, HAS Den Bosch (met HAS Kennis Transfer), Saxion Enschede en INHolland Delft. Hierna volgen de belangrijkste bevindingen over organisatie modellen, huisvesting, kenniscirculatie en marketing en financiën.

Een kenniscentrum is complexer dan een school. Hoe laat je de verschillende onderdelen (onderwijs, cursussen, onderzoek, bedrijvigheid enzovoort) op elkaar aansluiten en van elkaar profiteren?

Bijna alle kenniscentra hebben een overkoepelende organisatie die alle administratie en financiën afhandelt en het aanspreekpunt is voor het bedrijfsleven. Daarnaast zijn

de verschillende opleidingen en schools of academies, die verantwoordelijk zijn voor de inhoud van de externe samenwerkingsverbanden. Dit model heeft als voordeel dat de subsidieaanvragen centraal geregeld kunnen worden en er zicht is op mogelijke overlap tussen projecten. Een nadeel is dat de interne kenniscirculatie vaak niet goed georganiseerd is: docenten en docent-onderzoekers weten van elkaar niet altijd wat ze doen. HAS Den Bosch heeft een ander model. Daar is 26 jaar geleden HAS Kennistransfer opgericht, wat een zelfstandige onderneming is. Hierin worden alle externe projecten van de HAS weggezet. Bijna alle studenten studeren af via HAS Kennistransfer! INHolland heeft samen met het Wellantcollege, IPC Groene Ruimte en de gemeente Nieuwkoop de Groene Hart Academie opgericht. Het is een model dat sterke gelijkenis heeft met

Foto's: Ben ter Mull

de werkplaatsen, waarin studenten samenwerken met deskundigen uit het werkveld aan regionale vraagstukken. Alle onderzochte instellingen starten alleen projecten die passen bij hun curriculum en zijn veelal ook regionaal gericht. De belangrijkste samenwerkingpartners bevinden zich in de buurt, omdat deze schaal beheersbaar is (zie ook marketing).

Is de omgeving waar een kenniscentrum gevestigd is van belang? Is het noodzakelijk om onderzoek in de directe omgeving van de school te kunnen doen?

Opvallend is dat de meeste instellingen in feite gevestigd zijn op een groot parkeerterrein. Geen enkele school kent een situatie zoals Larenstein dat op een landgoed gevestigd is. Alleen de HAS grenst aan een park. De NHTV heeft studentbedrijven ondergebracht in een apart gebouw in de buurt van de school. Van Hall Larenstein heeft hier dus een troef in handen door zijn situering op het onderwijslandgoed waarop ook ruimtes zijn om bedrijfjes in onder te brengen.

Hoe regel je de inbedding van nieuwe kennis in de school?

Bij de meeste scholen is de kennisoverdracht naar de opdrachtgever en naar de student goed geregeld. Echter, het inbedden van de kennis in de opleidingen laat te wensen over. HAS Den Bosch is hierop een uitzondering, doordat alle docenten een deel van hun tijd voor HAS Transfer werken, waar zij niet alleen begeleidend docent zijn maar ook adviseur voor het bedrijfsleven. De docenten komen in de projecten steeds

in aanraking met de nieuwste kennis – wat ook noodzakelijk is om een goed advies te kunnen geven – waardoor ze deze nieuwe kennis ook weer mee kunnen nemen in de opleiding.

Hoe organiseren de kenniscentra hun marketing en financiën?

De instellingen besteden veel aandacht aan hun naamsbekendheid. Dat gebeurt via een goed toegankelijke website, waarop bedrijven en andere instellingen die willen samenwerken gemakkelijk de weg kunnen vinden, maar ook door veelvuldig in de regio (en soms ook landelijk) aanwezig te zijn. Er gaat geen manifestatie in Den Bosch voorbij of de HAS is aanwezig. Er is geen provinciaal overleg of de HAN zit aan tafel. En de NHTV nodigt ondernemers uit voor regelmatig terugkerende netwerkbijeenkomsten. Deze investeringen verdienen zich terug in betaalde opdrachten en gesubsidieerde samenwerkingsverbanden. De derdegeldstroom ligt tussen de 3,3 procent (HAN) en 25 procent (HAS Den Bosch). Hierbij zijn subsidies niet meegenomen.

Wat te doen?

Alle geïnterviewden benadrukten dat het vormen van een kenniscentrum tijd kost, dat je weliswaar een visie moet hebben op waar je naartoe wilt, maar dat je daar stapje voor stapje naartoe moet werken. Langzaam kun je de verschillende puzzelstukjes beter op elkaar aan laten sluiten. De ontwikkelingen binnen Van Hall Larenstein neigen naar een centrale organisatie, die de externe projecten en cursussen gaat beheren. Een punt van extra aandacht is de

inbedding van de kennis uit onderwijsprojecten. Daarom willen we binnen Van Hall Larenstein het 'van elkaar leren' versterken en kennis beter vastleggen, bijvoorbeeld in de HBO kennisbank. Dit vereist wel extra aandacht.

Larenstein is nadrukkelijk een instelling die zich landelijk en zelfs internationaal profileert. Dat is uniek ten opzichte van de andere kennisinstellingen. Toch is het verstandig na te denken over een strategie om de banden met regionale instellingen, bedrijven en toekomstige studenten te versterken. Denk aan reclame voor de opleiding in de Arnhemse binnenstad en op regionale middelbare scholen. Opties zijn ook om via regionale (en landelijke) kranten meer bekendheid te krijgen. Andersom, de toegankelijkheid van onze school voor externen via bijvoorbeeld de website vereist ook aandacht.

Acties die we stapsgewijs kunnen nemen volgens het centrale Van Hall Larenstein thema analyse, ontwerp en beheer zijn: inventariseer wat er nu al gedaan wordt aan (externe) projecten, analyseer wat daar sterk aan is en wat voor verbetering vatbaar, ontwerp op basis hiervan nieuwe structuren en beheer de interne en externe uitwisseling van kennis. Een dergelijk model zal zijn diensten bewijzen: regionaal, landelijk en internationaal.

Derk Jan Stobbelaar

lector geïntegreerd landschapsbeheer en docent bos- en natuurbeheer

Esther Moors

docent tuin- en landschapsinrichting

Wim Timmermans

lector groene leefomgeving van steden

Studentenprojecten **minoren**

Het eerste semester van het vierde jaar mogen voltijdstudenten van hogeschool Van Hall Larenstein naar eigen idee invullen. De school biedt daarvoor een aantal studieprogramma's aan, de zogenaamde minoren. Die zijn er in twee soorten: een inhoudelijke verdieping of kennis verbreden. Zo kan een T&L-student met bijvoorbeeld afstudeerrichting realisatie, ervoor kiezen een half jaar te gaan ontwerpen. Aan 'verbredende' minoren nemen ook studenten van andere opleidingen deel. Studenten mogen het semester ook buiten de hogeschool invullen. Te denken valt aan het volgen van lessen op andere hogescholen of universiteiten of een half jaar studeren in het buitenland.

De minoren die de opleiding Tuin- en landschapsinrichting aanbiedt zijn:

- Stedelijke beplanting (verdiepend)
- Mens en natuur (verbredend)
- Landschap en verstedelijking (verdiepend)
- Management publieke ruimte (verbredend)

De minoren bestaan uit een theoretisch deel en praktische projecten, waarbij de studenten voor opdrachtgevers en belanghebbenden een opdracht uitvoeren. De communicatie met betrokken partijen, het samenwerken met mensen van verschillende disciplines en natuurlijk het opdoen van specifieke kennis, vormen belangrijke leerdoelen van de minoren.

In deze rubriek Studentprojecten vertellen studenten en docenten over hun ervaringen met de projecten, die ze aan verschillende onderwijsinstellingen hebben gevolgd.

minor Fotografie

Studenten kunnen een minor Fotografie volgen aan de Nederlandse Fotovakschool. **Karmen Garritsen** en **Nick de Ruijter** hebben de minor naar eigen voorkeur in vijf modules ingedeeld: inleiding fotografie, digital workflow, locatiefotografie, landschap en architectuur en een eigen opdracht. In alle opdrachten hebben ze de vrijheid gekregen zelf een thema te kiezen en ze zijn hierbij begeleid door verschillende docenten. De

fotovakschool biedt een pakket dat de studenten leert kijken naar locaties en objecten en deze naar eigen inzicht kunt weergeven aan de hand van techniek en creativiteit. Dit helpt bij het kijken naar ontwerpgegevens. Aspecten die bij deze minor aan bod zijn gekomen zijn: omgang met de camera en computerprogramma's, tekst en beeld combineren, omgang met licht op locatie, leren kijken op locatie en seriematig fotograferen.

Voor de module digital workflow maakten de studenten een tijdschrift. Zelf de lay-out maken in Indesign en goede combinaties maken van foto's en teksten. Karmen Garritsen heeft in haar tijdschrift een artikel over kitesurfen. Ze heeft deze foto op het strand van Scheveningen genomen.

minor Regie stedelijke vernieuwing

Van september 2009 tot januari 2010 heeft **Bjorn Nijhuis** de minor Regie stedelijke vernieuwing aan Saxion Hogeschool in Deventer gevolgd. Tijdens de minor is groepsgewijs gewerkt aan een opdracht uit de beroepspraktijk. Iedere groep bestond uit studenten met verschillende opleidingsachtergronden. Zo waren er onder andere studenten Planologie en Vastgoed & makelaardij. Dat maakte de opdracht niet alleen leerzaam, maar ook leuk en inspirerend.

Voor de gemeente Rijssen-Holten hebben de studenten de mogelijkheden van stadslandbouw in de nog te realiseren wijk Het Opbroek onderzocht. Stadslandbouw kan gedefinieerd worden als het produceren van voedsel en groen in, om en voor de

stad. Door stadslandbouw zijn agrarische voedselproductie en de stedelijke behoefte aan zorg, recreatie, educatie en buitenschoolse opvang met elkaar te verbinden.

Tijdens de studie hebben de studenten referentieprojecten door heel Nederland bezocht. Tevens hebben ze een brainstormavond en inloopavond georganiseerd om zo de ambtenaren en bewoners bekend te maken met het begrip stadslandbouw. Dit heeft voor veel draagvlak binnen de gemeente en onder de Rijssense bevolking gezorgd. Het onderzoek heeft uiteindelijk geresulteerd in een informatief document waarin de succes- en faalfactoren van stadslandbouw voor Rijssen beschreven staan.

minor Mens en natuur

Met de minor Mens en natuur leren studenten over wat de natuur kan betekenen voor het welzijn van de mens. Momenteel zijn zeventien studenten van de opleiding Tuin- en landschapsinrichting en Bos- en natuurbeheer aan de slag met deze minor. Met een individueel onderzoek, een groepsopdracht en een buitenlandexcursie komen er veel verschillende aspecten aan bod in deze minor.

De groepsopdrachten komen uit het werkveld en er is regelmatig contact

met de opdrachtgevers. Zo maken de studenten met behulp van groen een helende inrichting voor een ziekenhuis (UMC Utrecht). Een andere groep houdt zich bezig met het ontwerpen van een historische moestuin als blindentuin (Bartiméus te Doorn). Een derde groep helpt Stichting Marke Vragender Veen met het opzetten van een bezoekerscentrum. Ten slotte doet een groep studenten onderzoek naar het nut van groene zorg en de haalbaarheid van een nieuw netwerk hiervoor.

minor Stedelijke beplanting

Margo Schotanus en **Joukje Eikelboom**, studenten Tuin- en landschapsinrichting, hebben de minor Stedelijke beplanting gevolgd aan de Hogeschool Van Hall Larenstein. De minor bestaat uit een drietal onderdelen: een aan beplanting gerelateerd onderzoek, een concreet beplantingsproject en sortimentskennis van beplantingen in het stedelijk gebied. In het eerste deel van de minor hebben de studenten onderzoek gedaan naar gevelbeplanting. Hierbij is gekeken naar gehanteerde systemen op de huidige markt en is gezocht naar nieuwe manieren om gevelbeplanting in te zetten als ontwerpmiddel. Het onderzoek is zowel binnen als buiten school positief ontvangen en

er zijn verschillende presentaties in het werkveld gehouden, bijvoorbeeld tijdens de Duurzaamheid is van iedereen-tour. Om de sortimentskennis verder te ontwikkelen waren er verschillende excursies voor de studenten georganiseerd naar de Hermannshof en het Exotenwald in Weinheim en de boomkwekerij Ley in Meckenheim. Leuke en leerzame excursies waarbij allerlei bijzondere beplantingsvormen aan bod kwamen. Tijdens het beplantingsproject hebben de studenten in een team van acht personen een ontwerp, beplantingsplan en beheerrapport gemaakt voor een biodiversiteitstuin bij het CORPACHuis in Tilburg.

Via literatuurstudie naar handboek

Floris Versteegh heeft zijn minor invulling gegeven door aan een project te werken bij de gemeente Dordrecht. Met behulp van literatuurstudie en beleidsinventarisatie heeft hij onderzocht of het huidige bomenbeleid voldoet aan de huidige maatschappelijke ontwikkelingen, het huidige beleid vanuit andere diensten en aan de richtlijnen om bomen tot het gewenste eindbeeld te kunnen laten groeien. Hij heeft een probleemanalyse opgesteld met beleidskaders, nieuwe ontwikkelingen en de invloed van milieu- en klimaatfactoren op de boomstructuur. Om knelpunten in de

uitvoering van het beleid op te lossen heeft Versteegh oplossingsrichtingen gegeven. Nog altijd kiest de gemeente verkeerde boomgroottes in een te smal straatprofiel en worden te veel bomen van dezelfde soort toegepast. Een belangrijk onderdeel van het advies is een kwaliteitshandboek voor groeiplaatsinrichting en boomsoortkeuze voor de Dienst Stedenbouw van de gemeente Dordrecht. Richtlijnen en concrete voorbeelden laten zien waar de dienst rekening mee moet houden om de gewenste boomsoort onder de juiste omstandigheden toe te passen.

Studentenprojecten **minoren**

minor aan Wageningen UR

Anne van der Graaf en **Tessa Felix** hebben ervoor gekozen een minor aan de Universiteit van Wageningen te volgen. Daarvoor hebben ze vier verschillende vakken gedaan: historische geografie, esthetica, omgevingspsychologie en ontwerpen. De producten verschilden van een onderzoeksontwerp tot aan posters voor een regionaal en stedelijk ontwerp.

Bij het vak historische geografie lag de nadruk op de betekenis van plaatsnamen. Aan de hand van historische kaarten en plaatsnamen kregen de studenten de opdracht een gebied te ontleden en te ontdekken op welke wijze deze is ontstaan. Het vak esthetica was minder landschappelijk georiënteerd. Hier moesten ze de gedachten van een architect analyseren: wat heeft hij bedoeld met het gebouw en is dat nog terug te zien, werkt het en wat is nu eigenlijk mooi? De studenten kregen voor het vak omgevingspsychologie leerstof over het gebruik van de openbare ruimte en hoe de mens op verschillende omgevingen reageert.

Voor Design Studio III (ontwerpen) hebben de studenten een masterplan voor Friesland gemaakt. Tijdens een tweedaagse excursie is de gehele provincie geanalyseerd en zijn verschillende landschapstypen ontdekt. Dat Friesland bepaalde problemen kent, zijn de studenten ook achtergekomen. De problemen bestaan onder meer uit de zeespiegelstijging, het oxideren van het veen, de dorpen die leeglopen en de toeristen die alleen in de zomer komen. In het master-

Tijdens Design Studio III zijn oplossingen gezocht om Friesland een nieuwe impuls te geven. Leeuwarden krijgt een nieuwe ligging aan de Middellzee.

plan van Anne van der Graaf komt Leeuwarden weer aan de Middellzee te liggen, waar het ook ontstaan is. Hierdoor wordt het weer een interes-

sante stad, kunnen nieuwe woonmilieus worden gevormd, en komt er weer een verbinding tussen de zee en het merengebied. De studenten

hebben de minor ervaren als een verbreding en een mooie gelegenheid om te proeven aan een studie op WO-niveau.

minor Communicatie

Leonie Rouwenhorst heeft de minor Communicatie van strategie tot campagne gevolgd bij het Saxion Hogeschool in Enschede. Ze heeft hiervoor gekozen omdat tijdens verschillende stages goede communicatie van essentieel belang bleek. De minor Communicatie bestaat uit vijf onderdelen: concerncommunicatie, marketingcommunicatie, interculturele communicatie, overheidscom-

municatie en interne communicatie. De vakken die voor haar als T&L-er het interessantst waren zijn overheidscommunicatie en interne communicatie.

De lessen overheidscommunicatie geven inzicht in de opbouw van de overheidsorganen. Ook is tijdens de lessen aandacht besteed aan presentatietechnieken, het houden van een interview en het maken en

voordragen van een speech. Houding is een essentieel onderdeel tijdens een interview of het voordragen van een speech: je houding bepaalt de interesse van het publiek. Bij overheidscommunicatie hoort ook mediatraining: een dag rondlopen met een camera en dan verschillende interviews en nieuwsuitzendingen maken. Interne communicatie betreft de communicatie binnen een bedrijf.

Ieder bedrijf communiceert op een andere manier. Dit heeft te maken met het soort bedrijf, het land waar het bedrijf gevestigd is en de omvang van het bedrijf. Tijdens de minor wordt geleerd een communicatieplan op te stellen voor een bedrijf. Hierin wordt een vorm van communicatie beschreven die past bij de bedrijfscultuur en die zorgt voor een goede communicatie-overdracht.

Uitnodiging 2 juli

EXPOsium

Diploma-uitreiking / Expositie / Symposium

Tuin- en landschapsinrichting

Vrijdag 2 juli maken we een start met wat hopelijk een jaarlijks terugkerend evenement gaat worden. De opleiding Tuin- en landschapsinrichting organiseert die dag een eindexamententoonstelling waar het afstudeerwerk van alle vierdejaars studenten wordt geëxposeerd.

Programma

10.00 uur – 12.00 uur: diploma-uitreiking.

12:00 uur: lancering van de nieuwe T&L-website en opening van de tentoonstelling.

13.30 uur: toelichting op hun examenwerk door vier studenten van de diverse afstudeerrichtingen.

Aansluitend: symposium met als doel inzicht te geven in de toekomstige werkzaamheden binnen het vakgebied. De inleidingen met als thema Energie en landschap worden verzorgd door Tom Bade (Triple E) en Joop Spijker (Alterra) met Biobased economy.

16:30 uur: Netwerkborrel.

>> Voor het middagprogramma willen wij u graag uitnodigen.

Lunch

Voorafgaand aan het symposium wordt een lunch geserveerd. Graag vernemen wij van u met hoeveel personen u komt en of u wel of niet deelneemt aan de lunch.

Aanmelding: ad.koolen@wur.nl

Lokatie

Van Hall Larenstein, Larensteinselaan 26a, Velp

De verwachting uitsprekend u te mogen treffen op vrijdagmiddag 2 juli, groet ik,

namens T&L, Ad Koolen

Slager groenadvies bv ontwerpt vooral tuinen en parken op historische buitens. We werken voor particulieren, bedrijven en gemeenten in Nederland, maar ook veel daarbuiten. (www.sidesign.eu)

Mens en natuur staan bij onze ontwerpen centraal. Onze plannen weerspiegelen de gebruiker en groen is daarbij ons expressiemiddel.

Slager groenadvies bv is een klein en persoonlijk bureau dat veel met freelancers werkt.

SLAGER GROENADVIES BV
LANDSCAPE & CITYDESIGN

Beste collega's,

Omdat ik graag meer feedback wil en het wat rustiger aan moet gaan doen, zoek ik samenwerking met (jonge) collega's om:

- *samen te schetsen,*
- *gedetailleerde plannen te maken,*
- *de plannen in CAD uit te werken en*
- *de plannen technisch voor te bereiden.*

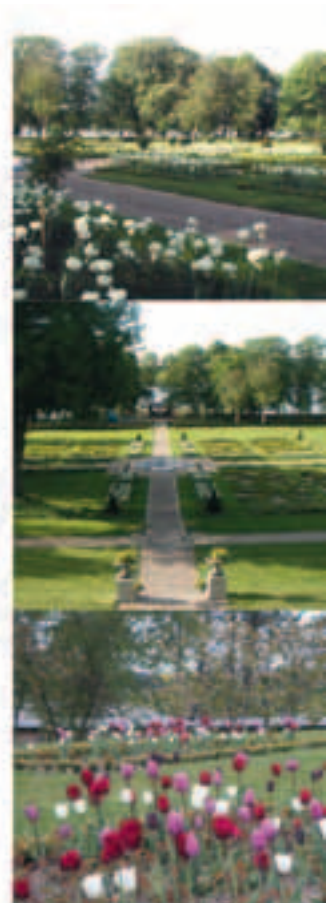
Graag nodig ik geïnteresseerden uit hier met mij verder over te praten.

Met vriendelijke groet,

Chris Willem Slager

Regentesselaan 195
2562 CX Den Haag
Web www.sidesign.nl

Tel +31(0)703040504
Fax +31(0)703644719
Mail cws@sidesign.nl

Adverteren in Delta

Delta is een full color magazine vol interessant tuin- en landschapsnieuws, innovaties, inspiraties. Het verschijnt drie keer per jaar in een oplage van ruim 2.500 exemplaren met elke keer een ander thema. Delta wordt gratis verzonden naar afgestudeerden van de studierichting Tuin- en Landschapinrichting, ingenieursbureaus, groenvoorzieningbedrijven, water- en recreatieschappen en architectenbureaus. Het blad wordt ook binnen de muren van de hogeschool in Velp aangeboden aan studenten en docenten. Delta is een samenwerking tussen VVA Larenstein en de hogeschool Van Hall Larenstein.

Uitgave

Delta nummer 45 2010

Aanlevering

week 40

Verschijning

week 44

Kortingen en toeslagen

Korting 1 jaar adverteren (3 nummers)	5%
Korting 2 jaar adverteren (6 nummers)	10%
Korting 3 jaar adverteren (9 nummers)	15%
Toeslag binnenflap vóór of achter	10%
Toeslag achterpagina	20%

Advertentieformaten

1/1 pagina	aflopend	230 mm x 300 mm	805,-
1/1 pagina		198 mm x 264 mm	€ 725,-
1/2 pagina	liggend	98 mm x 126 mm	€ 470,-
1/2 pagina	staand	94 mm x 264 mm	€ 470,-
1/2 pagina	liggend	98 mm x 58 mm	€ 285,-
1/4 pagina	staand	94 mm x 126 mm	€ 285,-
1/8 pagina	liggend	94 mm x 58 mm	160,-

Verdere informatie en aanlevering

Zie: info@vva-larenstein.nl. Alle prijzen zijn exclusief 19% btw. Prijswijzigingen voorbehouden. Na elke plaatsing ontvangt u een bewijsnummer en de factuur. De advertentieruimte in de Delta is echter beperkt. Plaatsing gebeurt op volgorde van binnenkomst.

Delta, inspiratiebron voor
tuin- en landschapsinrichters

VVA Larenstein in het kort:

- Netwerk van 3500 leden
- Leden ontvangen zes keer per jaar de VVA-Krant
- Klasgenoten en bekenden zoeken op www.vva-larenstein.nl
- Carrière dagen voor studenten en bedrijven
- Kennis uitwisselen bij lezingen, excursies en workshops
- Brug tussen werkveld en opleiding
- Ondernemingstrainingen en -bijeenkomsten
- Loopbaantrainingen
- Gratis Carrière+ voor alle VVA-leden
- Korting op vakbladen
- Korting op cursussen
- Reünies
- Arbeidsbemiddeling door Agrojobs

Veel van het werk vindt plaats dankzij de duurzame steun van leden, sponsors en vrijwilligers. Ook lid worden of de VVA-Larenstein sponsoren? Vul de bon in, meld je aan via de website of stuur een e-mail aan info@vva-larenstein.nl.

Als lid kan je voor 36 euro deelnemen aan al onze activiteiten. Studenten, 65-plussers en partnerleden krijgen een fikse korting, die kan oplopen tot 50 procent.

www.vva-larenstein.nl

Noteer alvast in je agenda:
1 oktober 2010
10.00 - 15.00 uur

VVA-carrière dag

Kijk t.z.t. op www.vva-larenstein.nl
voor de lijst met deelnemers

BOKXING
ingenieus & innovatief

innovatieve oplossingen voor veeleisende bedrijven

BOKXING IT Delft 088 0016400

Microsoft, Linux of Apple?

VoIP-telefonie
Netwerkbouw
Netwerkbeheer
Applicatiebouw
Applicatiebeheer
Apple, PC en servers
Internet-toepassingen
Kantoorautomatisering
Ontwerp- en CAD-systemen

Wij geven u de ruimte te ondernemen,
..... en uw ICT-zorgen aan ons te laten.

Gespecialiseerd in computersystemen met een hoge capaciteit,
die 100% betrouwbaar zijn én op afstand beheerd worden.
Geén eigen beheerders meer nodig!

www.bokxing.nl

Adverteren in Delta?
info@vva-larenstein.nl

delta

Inspiratiebron voor tuin-
en landschapsinrichters

**“Delta heeft een
nieuwe website”**

Zoek een geschikte baan of personeel via
www.deltamilieu.nl

DELTA

SPECIALIST IN
PERONEEL VOOR
MILIEU EN ECOLOGIE

Meldt u aan voor de
D-mail, Vak-mail, of Milieualent
en blijf op de hoogte van het laatste nieuws,
de nieuwste vacatures of ontvang interessante cv's
van milieualenten.

Varkensmarkt 9, 4101 CK Culemborg | Postbus 315, 4100 AH Culemborg
Tel: 0345-516100 | www.deltamilieu.nl | info@deltamilieu.nl

In twee jaar startklaar...

In voltijd of in deeltijd

EEN UNIEKE OPLEIDING, ALLEEN IN VELP

AD Tuin- en landschapsinrichting

Op Hogeschool Van Hall Larenstein in Velp start met ingang van september 2010 de Associate Degree (AD) opleiding Tuin- en landschapsinrichting*. In voltijd of in deeltijd. Je wordt in twee jaar opgeleid voor een assistent- of juniorfunctie op het gebied van ontwerp, realisatie of beheer van de buitenruimte. Met de AD Tuin- en landschapsinrichting kun je aan het werk als projectassistent ontwerp/ visualisatie, realisatie/ calculatie of als assistent beheerder buitenruimte.

Als AD'er ondersteun je projecten van een advies- of ontwerpbureau, bij een gemeente of een groot hoveniersbedrijf.

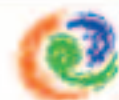
Je werkt aan bijvoorbeeld:

- (computer)visualisaties van tuin- of landschapontwerpen;
- beplantingsplannen of calculaties in de werkvoorbereiding;
- kwaliteitscontroles van de buitenruimte.

Associate Degree

Een Associate Degree is een nieuwe, landelijk en internationaal erkende, tweejarige hbo-opleiding, en maakt deel uit van de hbo-bacheloropleiding. Qua niveau staat het AD-diploma tussen het mbo-4-diploma en het hbo-bachelordiploma in. Omdat het studieprogramma goed aansluit op de arbeidsmarkt, maken afgestudeerden een goede kans op een baan. Met een AD-diploma kun je bovendien direct, of na een paar jaar werkervaring, doorstromen naar de bacheloropleiding.

www.vanhall-larenstein.nl

Hogeschool
**VAN HALL
LARENSTEIN**
UNIVERSITEIT VAN WAGeningen UR

*Momenteel is de Associate Degree in aanvraag. Begin juli 2010 is bekend of deze opleiding door het ministerie van OC&W wordt toegekend.